

**FORMATION OF MARKET ECONOMY
IN UKRAINE** **ФОРМУВАННЯ
РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ
В УКРАЇНІ**

ISSUE 37 ВИПУСК 37

PART 1 *ЧАСТИНА 1*

Scientific journal Збірник наукових праць
Published since 1995 *Виходить з 1995 р.*

Ivan Franko National University of Lviv Львівський національний
університет імені Івана Франка

2017

*Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
(протокол № 33/3 від 29.03.2017 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14600-3571Р від 29.10.2008 р.*

**Внесено в перелік наукових фахових видань України від 09.03.2016 № 241
Формування ринкової економіки в Україні. 2017. Випуск 37. Частина 1. 318 с.
Formation of Market Economy in Ukraine. 2017. Issue 37. Part 1. 318 p.**

Науковий збірник містить статті провідних вчених та здобувачів наукових ступенів, що присвячені вирішенню актуальних фінансово-економічних проблем розвитку економіки України.

Scientific collection contains the articles of leading scientists and bread-winners of scientific degrees, that are devoted to the decision of actual financial and economic problems of development in Ukrainian economy.

Редакційна колегія

проф., д-р екон. наук *С. М. Панчишин* (відп. ред)
доц., канд. екон. наук *Р. В. Михайлишин*
доц., канд. екон. наук *В. Б. Буняк* (відп. секр.)
проф., д-р екон. наук *О. З. Ватаманюк*
проф., д-р екон. наук *Л. С. Гринів*
проф., д-р екон. наук *В. М. Вовк*
проф., канд. екон. наук *І. В. Грабинська*
проф., д-р екон. наук *О. М. Ковалюк*
проф., д-р екон. наук *М. І. Крупка*
проф., д-р екон. наук *Б. В. Кульчицький*
проф., д-р соціол. наук *Ю. Ф. Пачковський*
проф., д-р екон. наук *В. І. Приймак*
проф., д-р екон. наук *Д. В. Ванькович*
проф., канд. екон. наук *В. Й. Плиса*

проф., д-р екон. наук *Є. Й. Майовець*
проф., канд. екон. наук *С. О. Матковський*
проф., д-р екон. наук *І. Р. Михасюк*
проф., д-р екон. наук *С. К. Реверчук*
проф., д-р екон. наук *А. Г. Хоронжій*
проф., канд. екон. наук *В. В. Яцура*
проф., д-р екон. наук *П. І. Островерх*
проф., канд. екон. наук *Я. С. Піцур*
проф., д-р екон. наук *О. В. Стефанишин*
проф., д-р екон. наук *С. М. Лобозинська*
проф., д-р екон. наук *М. І. Кульчицький*
проф., д-р екон. наук *О. О. Кундицький*
проф., д-р екон. наук *О. М. Підхонний*
проф., д-р екон. наук *Т. В. Яворська*

Professor S. Panchyshyn – Editor-in-Chief,

Assistant professor V. Buniak – Managing Editor

Відповідальний за випуск проф., д-р екон. наук – М. І. Крупка

Адреса редколегії:

Львівський національний університет
імені Івана Франка
пр.Свободи, 18, Львів-8, 79008
тел.: +380(32) 239-44-90

Editorial office address:

Ivan Franko National University of Lviv
Svobody av., 18, Lviv-8, 79008
tel.: +380(32) 239-44-90

Відповідальний за випуск *М. Крупка*

Комп'ютерне верстання *М. Петик*

Текст надруковано в авторській редакції

АДРЕСА ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:

Львівський національний університет
імені Івана Франка.
вул. Університетська ,1, 79000, Львів, Україна
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції . Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Формат 60x84/8

Ум. друк. арк. 36,9

Тираж 100 прим. Зам. ...

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2017

УДК 336:330.564.2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

В. Горин

Тернопільський національний економічний університет

Розкрито теоретичні засади фінансового регулювання доходів населення. Сформульовано його зміст та призначення, визначено принципи фінансового регулювання доходів населення та його етапи. Розглянуто найбільш поширені інструменти прямого і непрямого фінансового регулювання доходів населення, вказано на проблеми їхнього застосування.

Ключові слова: фінансове регулювання, доходи населення, інструменти регулювання, принципи регулювання, оподаткування особистих доходів, соціальні трансферти.

Однією із визначальних ознак усього періоду державотворення в Україні є глибокі економічні та політичні трансформації у всіх сферах суспільного життя. Між тим, перехід до ринкових засад господарювання супроводжувався масштабною соціально-економічною кризою, що серед іншого виявилась у різкому зниженні рівня життя населення, його вибуховому розшаруванні за рівнем доходів та соціальним статусом, зростанні бідності та соціальної напруги. Новітні економічні труднощі ще більшою мірою поглибили соціальні диспропорції економічного розвитку, призвели до масштабних соціальних конфліктів. Вирішення цих, а також багатьох інших політичних, економічних і соціальних проблем супроводжується кардинальним переглядом підходів до трактування ролі фінансів у контексті стратегічних завдань розбудови держави. Фактично, відбувається відхід фінансової науки від суто позитивістських, зорієнтованих виключно на об'єктивне пояснення дійсності позицій, та її трансформація у нормативне, базоване на антропоцентричних ідеях вчення, що синтезує в собі як власне фінансові, так і політологічні й соціологічні питання. Все частіше об'єктом наукового інтересу у фінансових дослідженнях стають проблеми забезпечення суспільного добробуту, реалізації прав та інтересів індивіда, створення умов для усебічного розвитку кожного члена суспільства.

Одним із найбільш важливих індикаторів суспільного добробуту є доходи населення. Вони виступають фінансовим ресурсом для задоволення життєво необхідних потреб громадян, від їхнього обсягу та динаміки значною мірою залежить рівень схвалення політики уряду та ставлення суспільства до влади в цілому. Формуючи обсяги сукупного попиту в цілих секторах господарського комплексу, доходи населення виступають важливим ресурсом інвестування національної економіки, визначають перспективи її зростання. Втім, недоліки політики регулювання доходів населення можуть провокувати поглиблення у суспільстві протестних настроїв, соціальної нетерпимості, не кажучи уже про наростання таких негативних, з точки зору перспектив розвитку економіки, явищ як міграція за кордон кваліфікованих кадрів, зростання злочинності тощо.

Виняткове значення доходів для забезпечення стійкого економічного росту, політичної стабільності та безпеки в державі актуалізує питання їхнього регулювання. Необхідність такого регулювання пояснюється ще й нездатністю вільного ринку вирішити питання забезпечення мінімально прийняттого рівня оплати праці, надмірних масштабів диференціації доходів у розрізі суспільних верств, формування доходів економічно неактивних членів суспільства тощо. Вирішення цих питань вимагає застосування певного регуляторного механізму. При цьому в ринкових умовах на зміну адміністративним методам регулювання соціально-економічних

процесів, які широко застосовувались у часи планової економіки, все більшою мірою приходять методи економічного, в тому числі й фінансового впливу. Відтак, побудова вітчизняної моделі регулювання доходів населення з урахуванням специфіки економічної ситуації, суспільних інтересів, менталітету вітчизняного населення є одним із важливих завдань економічної політики держави.

Проблематика теоретичного базису і практики фінансового регулювання доходів населення доволі широко представлена у сучасній науковій літературі. Значний внесок у вивчення цих питань зробили такі науковці, як В. Базилюк, І. Гнибіденко, Л. Гордієнко [5], О. Кириленко [23], А. Колот, О. Кролевець, Е. Лібанова [12], В. Мандибура [14], В. Новіков, В. Огієнко, С. Панчишин [7], Н. Холод [24], Н. Федірко [20] та багато інших. Втім, більшість наукових розвідок присвячені дослідженню усього спектру регуляторних інструментів впливу на доходи населення, або ж сфокусовані на вирішенні окремих проблем – регулюванні ринку праці, вдосконаленні системи соціального забезпечення, вдосконаленні особистого оподаткування тощо. Між тим, питання застосування фінансових важелів та інструментів впливу на доходи населення, ефективності такого регулювання залишається відкритим. Водночас слід визнати, що лише частина розроблених фінансовою наукою положень у царині регулювання доходів населення отримують практичне втілення, багато з них виявились недієвими в нових суспільно-політичних та економічних реаліях. Відповідній політиці не вистачає системності, стратегічної виваженості й об'єктивності. Це обумовлює актуальність наукових досліджень, спрямованих на пошук інноваційних підходів до розробки й реалізації державної політики фінансового регулювання доходів населення, спрямованої на досягнення високих стандартів якості життя та підвищення суспільного добробуту.

Метою статті є обґрунтування сутності фінансового регулювання доходів населення та його принципів, окреслення найбільш дієвих інструментів такого регулювання у відповідності до соціально-економічних та суспільно-політичних реалій сьогодення.

Термін “регулювання” має достатньо широке змістовне наповнення. Регулювання (лат. “regula” – норма, правило; грец. “regulare” – направляти, впорядковувати) – це підтримання стійкості регульованої величини або її зміна відповідно до певного вимірного зовнішнього процесу, який здійснюється шляхом застосування керуючого впливу. В економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння суті цього поняття. Труднощі у його трактуванні, на думку М. Крупки, обумовлені тим, що воно зазвичай супроводжується додатковим словом: державне, фінансове та ін. [11, с. 84]. У науковій літературі під регулюванням розуміють процес цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою його упорядкування; функцію управлінської діяльності, яка забезпечує функціонування та розвиток керованого об'єкта у наперед заданих параметрах [1, с. 171]. Таким чином, регулювання – це процес підпорядкування певному правилу, вплив на об'єкт управління для досягнення стану його стійкості при наявності відхилень від планових завдань, встановлених норм і нормативів.

Фінансове регулювання здебільшого трактують як сукупність важелів фінансового характеру щодо впливу на діяльність об'єкта управління. Таке надміру узагальнене розуміння фінансового регулювання пов'язане з тим, що воно розглядається як підсистема фінансового механізму, де створюється цілий набір фінансових інструментів для здійснення впливу на усі сфери суспільного життя [15]. При цьому конкретний набір інструментів регулювання формується залежно від ситуації та завдань, поставлених перед собою керуючим суб'єктом.

Наукові підходи до трактування поняття “фінансове регулювання” значно різняться в залежності від рівня та об'єкту, на який здійснюється цілеспрямований вплив. Для прикладу, О. Василик характеризує фінансове регулювання як метод здійснення державою функцій управління економічними та соціальними процесами при застосуванні фінансів [2, с. 103]. Натомість, Л. Кравченко визначає його як систему економічних відносин, які складаються у діяльності, спрямованій на зміну кількісних та якісних показників фінансових процесів через механізм формування грошових фондів та їхнього перерозподілу [10]. В. Опарін визначає фінансове регулювання як підсистему фінансового механізму і розуміє під ним процес регламентування розподільчих відносин за допомогою сальдового та нормативного методів [16, с. 61]. Наведені дефініції хоча й розкривають суть фінансового регулювання як економічного поняття, але не дають відповіді про його внутрішню структуру та мету проведення.

А. Грязнова визначає фінансове регулювання як вплив на економічні та соціальні процеси, спрямований на запобігання можливим та усунення наявних диспропорцій, забезпечення розвитку та соціальної стабільності за допомогою концентрації фінансових ресурсів в одних сегментах ринку та їхнє обмеження – в інших [21, с. 120]. Акцентуючи увагу на цільовому призначенні фінансового регулювання, а саме утриманні об'єкту регулювання в безпечних параметрах, ця дефініція не розкриває інструментарію, який задіяний при його здійсненні. Натомість, С. Юрій та В. Федосов у власній дефініції фінансового регулювання розкривають інструментарій впливу на економічні процеси (система норм і нормативів, лімітів та фінансових резервів), жодним чином не визначаючи його кінцевої мети [22]. На думку А. Зеленського, головне призначення фінансового регулювання полягає у встановленні певних пропорцій розподілу доходів за допомогою стимулювання концентрації фінансових ресурсів у одних суб'єктів та обмеження доступу і приросту фінансових ресурсів у інших з використанням відповідних форм, методів та інструментів [9, с. 26]. Такий підхід, на наш погляд, дещо дискусійний, оскільки має місце звуження сфери застосування фінансового регулювання лише коригуванням пропорцій розподілу доходів у суспільстві, тоді як процес їхнього формування залишається поза увагою.

Наголошуючи на існуванні взаємозв'язку між елементами фінансового регулювання, В. Мацьків характеризує його як цілісну діалектичну сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних форм, методів та інструментів впливу на об'єкт управління з певною метою [15]. Такий підхід вартий уваги, адже, наприклад, регулювання доходів населення передбачає застосування багатьох фінансових інструментів: податків на особисті доходи, трансфертних виплат, коригування мінімальних соціальних стандартів у сфері доходів, регулювання цін та ін. Лише вміле комбонування цих інструментів є запорукою успішності фінансового регулювання доходів населення, забезпечення їхнього стабільного зростання та оптимальних пропорцій розподілу. Рівень оптимальності такого розподілу доходів має визначатись з урахуванням досвіду інших країн зі схожою моделлю економіки, а також усталених в суспільстві уявлень про соціальну справедливість.

На основі узагальнення понятійного апарату до трактування фінансового регулювання вважаємо, що під фінансовим регулюванням доходів населення доцільно розуміти цілісну систему фінансових методів, важелів та інструментів цілеспрямованого впливу на процеси їхнього формування й розподілу з метою забезпечення стабільності джерел утворення доходів, їхньої достатності для забезпечення повноцінної реалізації інтересів кожного члена суспільства на економічного обґрунтованому й суспільно прийнятному рівні. Таким чином, завдання фінансового регулювання має полягати не стільки у перерозподілі доходів між різними верствами населення (від багатих до бідних), скільки у приведенні рівня доходів найменш заможних громадян до певного стандарту, сформованого на базі суспільного консенсусу з урахуванням ступеня розвитку національної економіки.

Фінансове регулювання доходів населення можна розглядати у кількох аспектах: за часовою ознакою, напрямом, суспільними верствами, методами регулювання тощо. Так, за часовою ознакою можна виокремити оперативне і стратегічне регулювання. Оперативне регулювання передбачає застосування фінансового інструментарію для поточного коригування доходів населення та пропорцій їхнього розподілу через щорічне встановлення параметрів основних соціальних гарантій. Стратегічне регулювання покликане упередити загрози формуванню доходів усіх верств населення у довготривалому періоді й передбачає, на наш погляд, вдосконалення пенсійної системи, стимулювання підприємницької діяльності, накопичень на здобуття освіти тощо, – тобто реалізацію заходів, які дадуть змогу забезпечити відповідний рівень життя людини не лише в поточному періоді, а й у майбутньому. Просторовий аспект фінансового регулювання доходів населення, на наш погляд, визначає дії за головними напрямом впливу: регулювання процесів формування доходів, їхнього розподілу, а також регуляторні дії, спрямовані на забезпечення захисту доходів населення при реалізації соціальних ризиків.

Відповідно до організаційного підходу, фінансове регулювання доходів населення є складною системою управлінських рішень, що здійснюються апаратом управління з дотриманням певних принципів. Очевидно, що головне місце у цій системі належить державному регулюванню доходів. Однак, багато суб'єктів господарювання в теперішній час практикують формування власної

корпоративної моделі регулювання доходів своїх працівників через систему стимулів та санкцій, інших важелів. Таким чином, можна говорити також про існування ринкової складової фінансового регулювання доходів населення.

Очевидно, що управлінські рішення, які приймаються щодо коригування об'ємно-структурних параметрів доходів населення, мають здійснюватись з дотриманням певних принципів і узгоджуватись із стратегічними й тактичними завданнями відповідної політики фінансового регулювання доходів населення, а також пріоритетами соціально-економічного розвитку країни в цілому. Отож, можна говорити про певну модель такого регулювання, яка вибудовується у країні з урахуванням специфіки її економіки, суспільних настроїв та інших чинників. Вона може передбачати комбінування різних інструментів та важелів впливу на процеси формування, розподілу та перерозподілу доходів населення, від обґрунтованого та своєчасного використання яких залежить ефективність регулювання та можливість досягнення його головної мети. Відтак, політику фінансового регулювання доходів населення можна визначити своєрідним мистецтвом управління за допомогою відповідних управлінських технологій.

Питання принципів фінансового регулювання доходів населення доволі дискусійне. В енциклопедичній літературі під принципами розуміють “вихідні положення теорії, основні правила діяльності; встановлені, загальноприйняті, поширені правила господарських дій і властивостей економічних процесів” [8, с. 76]. Примітно, що більшість науковців не виділяють принципів окремо для фінансового регулювання, формулюючи їх для державного регулювання доходів населення в цілому. У цьому плані імпонує підхід А. Семенченко, яка зазначає, що принципи політики держави у сфері доходів населення мають забезпечувати ефективний розвиток ринкової економіки та соціальний прогрес. До них вона пропонує зараховувати такі: поєднання ринкового і державного механізмів регулювання доходів; відповідності рівня наявних доходів населення вартості життя; людського розвитку; соціальної справедливості [18, с. 54]. Формулюючи принципи фінансового регулювання доходів населення, Л. Гордієнко зараховує до них такі: оперативності, розвитку, справедливості та оптимальності [4, с. 26]. Натомість, А. Зеленський переконує, що, зважаючи на існування багатьох сфер фінансового регулювання, єдиних його принципів виокремлювати не доцільно [9, с. 30].

На наш погляд, політика фінансового регулювання доходів населення має будуватись на підставі наступних принципів:

- наукового підходу – урахування при прийнятті управлінських рішень щодо коригування процесів формування та розподілу доходів населення положень фінансової науки, проведення попередніх розрахунків можливих наслідків від вжиття регуляторних заходів. У цьому контексті варто наголосити на дискусійності дворазового підвищення рівня мінімальної заробітної плати з початку 2017 року, що за оцінками багатьох експертів, може призвести до різкого зростання інфляції, скорочення рівня зайнятості та подальшої тінізації економіки. Рішення про різке підвищення рівня мінімальної зарплати виглядає недостатньо продуманим ще й з тих міркувань, що розмір середньої заробітної плати у 2016 році в майже половині областей країни перебував у діапазоні 3,9-4,3 тис. грн. Відтак, приведення мінімального рівня оплати праці до 70-80 % від середнього по регіону фактично провокує так звану “зрівнялівку” у більшості галузей соціальної сфери та значно перевищує рекомендоване Європейською соціальною хартією відношення на рівні 50-60 %;
- стратегічної орієнтованості – реалізовані у царині регулювання доходів населення заходи мають узгоджуватись з пріоритетами і завданнями Стратегії соціально-економічного розвитку країни. Відповідно до Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, пріоритетними напрямками проведення реформ, які безпосередньо торкаються питань формування і розподілу доходів населення мають стати вдосконалення системи оподаткування з метою детінізації доходів фізичних осіб, проведення пенсійної реформи, а також сприяння розвитку підприємництва [17];
- мінімальної необхідності, що передбачає вжиття регуляторних заходів лише щодо тих аспектів формування і розподілу доходів населення, у яких не спрацьовує повною мірою ринковий механізм регулювання. Для прикладу, через надмірну зарегульованість операцій з

купівлі-продажу цінних паперів, валютних операцій населення практично позбавлене можливості займатися вкладанням власних коштів в активи іноземних компаній. Зважаючи на слабкий розвиток вітчизняного фінансового ринку, це виступає потужним стримуючим чинником для збільшення доходів населення від фінансового інвестування [26]. Прimitно, що принцип мінімальної необхідності фінансового регулювання доходів фізичних осіб узгоджується із загальною тенденцією до дерегуляції господарських процесів, передбаченої стратегічними документами розвитку держави;

- узгодженості інтересів. Процес розробки управлінських заходів у сфері регулювання доходів населення має передбачати урахування інтересів як держави, так і бізнесу та безпосередньо населення. Таке узгодження може здійснюватись у формі громадської експертизи, попереднього обговорення управлінських рішень у бізнес-асоціаціях з метою знаходження консенсусу;
- максимальної об'єктивізації регулювання доходів населення. Так, серед головних ризиків впровадження адресності соціальних виплат, а також використання непрямих методів перевірки доходів фізичних осіб є формування сприятливого середовища для проявів корупції. Зважаючи на це, важливим моментом політики регулювання доходів населення має стати максимальне звуження впливу суб'єктивного чинника при визначенні права на соціальні виплати та інші блага, розрахунку їхніх параметрів. Вироблення об'єктивних підходів до адресування соціальних трансфертів, доступу до інших суспільних благ, на наше переконання, є одним із головних чинників, що формуватиме суспільну думку про ефективність та справедливість управлінських заходів у царині регулювання доходів населення.

Важливим етапом розкриття теоретичних засад фінансового регулювання доходів населення є визначення його інструментарію. У науковій літературі під інструментами (лат. “instrumentum” – знаряддя, за допомогою якого можна здійснити дію) розуміють певні прийоми, що використовуються суб'єктом управління для надання керованому об'єкту певних параметрів, форми чи властивостей. При цьому існує багато підходів до розмежування інструментів регулювання за різними ознаками. Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого фінансові інструменти регулювання доходів населення поділяють на такі групи: інструменти регулювання оплати праці, індексація доходів, податкові інструменти, а також інструменти зі сфер соціального страхування і соціальної допомоги [3]. На наш погляд, відповідно до характеру фінансового впливу на рівень доходів населення можна виокремити інструменти прямого та непрямого фінансового регулювання. Пряме регулювання передбачає безпосередній вплив на чинники, які визначають обсяги та структурні параметри доходів фізичних осіб. До інструментів такого регулювання можна зарахувати коригування мінімальної зарплати, соціальних виплат і пільг, вдосконалення оподаткування доходів населення, фінансову допомогу на започаткування власної справи, здобуття освіти. Натомість, непряме регулювання доходів передбачає вплив на них через стимулювання економічних агентів, задіяних у формуванні доходів населення до певних дій у заданому напрямі. До проявів такого регулювання можна зарахувати, наприклад, стимулювання росту заробітної плати шляхом надання фінансових преференцій для суб'єктів господарювання; стимулювання розвитку фінансових установ, які орієнтовані в першу чергу на залучення депозитів; фінансові стимули для підприємств, які надають працівникам широкий соціальний “пакет”, займаються благодійністю та ін. (рис. 1).

Поряд з фіскально-бюджетними інструментами, фінансове регулювання доходів населення може також передбачати задіяння інструментів монетарної політики. Коригування облікової ставки Національного банку України, зміни в нормах обов'язкового резервування впливають на рівень ставок за депозитними вкладеннями, що прямим чином позначається на обсягах доходів населення від фінансового інвестування. У цьому ж ракурсі можуть впливати на доходи населення дії Національного банку, спрямовані на розширення можливостей для інвестування у цінні папери, проведення валютних операцій тощо. Значні можливості для регулювання доходів населення від фінансового інвестування закладені в інструментах, покликаних забезпечити надійний захист вкладів від втрат та знецінення. Відсутність ефективних механізмів захисту депозитів є одним із головних чинників, які стримують перетворення неорганізованих заощаджень населення у

фінансові інвестиції, що обумовлює їхню низьку питому вагу у структурі сукупних доходів домогосподарств.

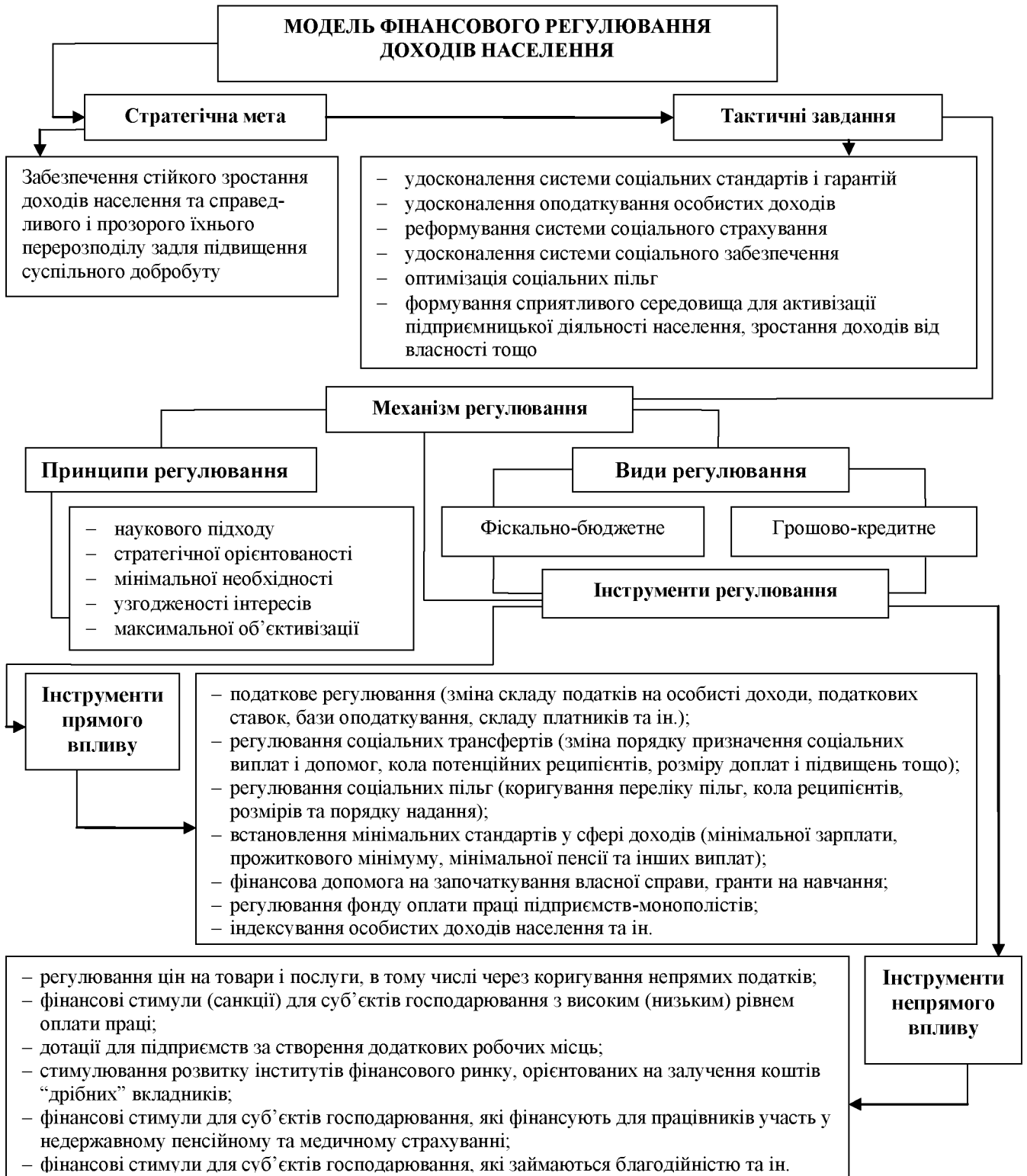

Рис. 1. Концептуальна модель фінансового регулювання доходів населення

Джерело : складено автором самостійно.

Зважаючи на те, що передумовою ефективності управління соціальними процесами є не застосування якогось окремого інструменту впливу, а тільки їхнє вдале поєднання, то у процедурному аспекті фінансове регулювання доходів населення можна визначити діалектичною сукупністю окремих послідовних управлінських етапів:

– аналітичного, який полягає в оцінюванні реальної ситуації у царині формування й розподілу доходів населення, виявленні чинників, які впливають на ці процеси та оцінюванні ступеня їхньої важливості. На цьому ж етапі також важливо ідентифікувати найбільш небезпечні загрози, які можуть негативно позначитись на кількісно-структурних параметрах доходів населення та вказати на можливі шляхи їхньої нейтралізації. Важливим моментом аналітичного етапу фінансового регулювання є вироблення ефективної методики оцінювання доходів населення та показників їхньої диференціації, а також алгоритму оцінки вагомості впливу екзо- та ендогенних чинників на їхні параметри;

– підготовчого, який передбачає оцінювання можливості й доцільності застосування окремих фінансових інструментів для коригування виявлених проблем формування й розподілу доходів населення. Зміст цього етапу має полягати у відборі найбільш дієвих засобів фінансового впливу на процеси формування й розподілу доходів населення, їх компонуванні й прогнозуванні ефекту від застосування. Зауважимо, що відсутність належного наукового обґрунтування, нехтування прогнозуванням наслідків від використання заходів та інструментів фінансового регулювання, “сліпе” копіювання досвіду інших країн – в сучасних умовах саме ці чинники можна зарахувати до головних причин низької дієвості фінансового регулювання доходів населення;

– оперативного, який полягає у безпосередньому регулюванні доходів населення із застосуванням фінансових важелів та інструментів. На цьому етапі важливо забезпечити всебічний моніторинг ефективності вжитих заходів; своєчасного виявлення відхилень і їхніх причин; встановлення недоліків, помилок у застосуванні фінансових інструментів, а також прогнозування динаміки параметрів доходів громадян на перспективу.

Найбільші можливості щодо регулювання рівня доходів населення серед усього фінансового інструментарію закладені у податках на особисті доходи та соціальних трансфертах. Завдяки своїй справедливості й ефективності, податку на доходи фізичних осіб в Україні належить безумовна першість серед усіх інструментів регулювання доходів населення, що також пояснюється відсутністю інших фіскальних платежів з доходів, практикованих у країнах Заходу: податку на приріст капіталу, податку на спадщину, місцевих прибуткових податків.

До ключових переваг податку на особисті доходи науковці зараховують такі: узгодженість з принципом платоспроможності; гнучкість надходження; нейтральність щодо впливу на рівень цін; вагомий стабілізаційний потенціал як макроекономічного регулятора; простота розрахунку та ін. [6, с. 210]. З метою упередження надмірного майнового розшарування населення, у більшості країн світу функціонує прогресивна система оподаткування доходів з використанням неоподаткованого мінімуму. При цьому, якщо на початку ХХІ ст. мала місце тенденція до зменшення кількості ставок податку і зниження прогресії, то в останні роки у низці країн було введено додаткові ставки на надвисокі доходи.

Поряд з прогресією ставок податку, можливості для регулювання доходів закладені й у використанні неоподаткованого мінімуму, пільг та визначенні бази оподаткування. Зазвичай, розміри неоподаткованого мінімуму співмірні з показником прожиткового мінімуму на одну особу, однак у деяких державах цей елемент податку може варіюватися для різних типів платників (сім'ї з дітьми, непрацездатні та ін.). В Україні показник неоподаткованого мінімуму використовується виключно як інструмент для розрахунку адміністративних платежів та санкцій, реально цю функцію виконує податкова соціальна пільга. Втім, зважаючи на умови її призначення (розміри пільги – 50 % прожиткового мінімуму (ПМ) для осіб з доходом, який не перевищує 1,4 ПМ), податкова соціальна пільга в Україні має дискримінаційний характер відносно платників з середнім рівнем доходів, а її розміри не мають наукового обґрунтування. Більш того, у 2017 р. існування податкової соціальної пільги взагалі позбавлене логіки, оскільки право на неї мають особи, заробітна плата яких не перевищує 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму, або ж 2,24 тис. грн. Зважаючи на те, що рівень мінімальної зарплати в Україні з початку 2017 р.

визначений у розмірі 3,2 тис. грн., коло потенційних реципієнтів такої пільги зводиться до абсолютного мінімуму.

На наш погляд, векторами вдосконалення податку на доходи фізичних осіб мають стати посилення його вертикальної і горизонтальної справедливості за рахунок таких заходів: зняття обмеження на застосування податкової соціальної пільги для усіх платників; розширення бази оподаткування за рахунок доходів від фінансового інвестування та дивідендів; встановлення податкової соціальної пільги на рівні, який враховує розміри прожиткового мінімуму та коефіцієнт сімейного навантаження; диференціація розміру податкової соціальної пільги у розрізі соціальних груп населення; посилення прогресії ставок податку. Також в перспективі варто розглянути можливість введення спільного оподаткування доходів домогосподарства, практиковане у європейських країнах. Головна перевага такого підходу до оподаткування особистих доходів у тому, що він сприяє досягненню його горизонтальної справедливості [25, с. 484].

Поряд з податком на доходи фізичних осіб, система оподаткування в Україні налічує також низку інших фіскальних інструментів, які належать до сфери фінансового регулювання доходів населення. До їхнього числа доцільно зараховувати єдиний соціальний внесок, плату за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та інші фіскальні платежі. Зокрема, розміри єдиного соціального внеску суттєво впливають на параметри доходу фізичних осіб-підприємців і осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Примітно, що з 2017 р. зобов'язання зі сплати цього внеску поширюються на суб'єктів підприємницької діяльності навіть за відсутності у них доходів за певний період. Введення цієї норми виявилось однією із найбільш дискусійних новачок податкового законодавства, наслідком якої стало масове закриття так званих "сплячих" підприємств. Не зважаючи на галасливу кампанію про репресії з боку влади відносно дрібного бізнесу, слід визнати, що скорочення кількості непрацюючих підприємств не мало відчутних наслідків для доходів державної казни, рівня безробіття, натомість значно зменшило можливості для великих компаній щодо їхнього використання з метою мінімізації податкових зобов'язань.

Формально, вагомий вплив на обсяги доходів населення від власності має податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Зауважимо, що у випадку використання об'єкта нерухомого майна для отримання доходів (здачі в оренду, лізинг, позику чи для ведення підприємницької діяльності) пільги, встановлені по сплаті цього податку для фізичних осіб не застосовуються. Втім, зважаючи на високий рівень тінізації відносин оренди житла, на наш погляд, ця норма не суттєво позначається на рівні доходів населення від використання нерухомості. Водночас, результатом впровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки стало підвищення рівня орендної плати за найм житла, що пояснюється бажанням власників нерухомості перекласти додаткове податкове навантаження на орендарів.

Серед найпотужніших інструментів впливу на рівень доходів населення є соціальні трансферти та програми соціального захисту населення. На думку Н. Холода, соціальні трансферти можна розподілити на дві групи: виплати за соціальним страхуванням, призначені для послаблення впливу соціальних ризиків; соціальні допомоги, направлені здебільшого на боротьбу з наслідками соціальних негараздів [25, с. 485]. На наш погляд, індикаторами ефективності фінансового регулювання доходів фізичних осіб за допомогою соціальних трансфертів можна визначити такі: рівень охоплення незаможного населення трансфертами; рівень "витікання" трансфертів (помилка включення) – питома вага трансфертів, які отримують домогосподарства, що фактично не мають на них права; адекватність трансфертів (їхня частка у доходах домогосподарств або рівень бідності без соціальних трансфертів) [27, с. 11].

Одним із ключових питань практики надання соціальних трансфертів є забезпечення їхньої адресності. Як зазначає О. Макарова, термін адресність (від англ. target assistant) використовується у значенні "перевірки доходів або потреби", а на практиці під нею розуміють надання допомоги виключно тим реципієнтам, які змогли підтвердити, що їхні доходи нижчі певного рівня [13, с. 44]. Посилення адресності соціальних трансфертів дає змогу спрямувати основну частину допомоги тим домогосподарствам, які її дійсно потребують, а також знизити ймовірність нецільових виплат. Втім, адресні допомоги мають низку суттєвих недоліків: високий ризик непокриття бідного населення; явище стигматизації (відчуття морального приниження при отриманні допомоги); ріст

адміністративних витрат на перевірку нужденності реципієнтів трансфертів. Крім цього, проблемним моментом використання адресних трансфертів є вибір об'єктивної методики оцінювання нужденності заявників. Хоча у науковій літературі представлений широкий спектр таких методів: пряме оцінювання, бальний метод, індикативне таргетування, самотаргетування, експертна оцінка, залучення до громадських робіт та ін. [19, с. 4-6], застосування кожного із них має певні недоліки, що не дає можливості досягти високого рівня адресності соціальних трансфертів.

Поряд із забезпеченням адресності, дилемою фінансового регулювання соціальних трансфертів є вибір між наданням безкоштовних або пільгованих послуг (соціальних пільг) та грошовими виплатами. В теоретичному плані, грошова форма надання пільг є більш виправданою, оскільки дає можливість вибору цілей використання отриманих коштів, більшою мірою відповідає принципам ринкової економіки. Іншими вагомими перевагами надання пільг у грошовій формі є мінімізація явища стигматизації, позитивний вплив на фінансовий стан їхніх продуцентів (надавачі послуг отримують реальні кошти, а не очікують на відшкодування з бюджету), а також створення дієвого стимулу для ощадного користування субсидованими благами. Разом з тим, перехід до грошових виплат замість пільг в сучасних умовах проблемний з економічних причин, адже орієнтовний обсяг коштів, необхідних для виконання соціальних зобов'язань на декларованому рівні (за різними оцінками, від 140 до 500 млрд грн.) значно перевищує можливості бюджетної системи щодо їхнього забезпечення.

Зважаючи на ці обставини, в сучасних умовах доцільне збереження цілісної системи пільг за умови радикального скорочення його переліку та в поєднанні з адресуванням за рахунок введення до порядку призначення норми про обов'язкове урахування рівня добробуту заявника. Рівень доходу, який спричиняє втрату права на користування пільгою може бути визначений у розмірі прожиткового мінімуму або його кратному відношенні. Адресування пільг за допомогою перевірки доходу дасть змогу вивести з кола реципієнтів трансфертів заможні верстви населення, сприятиме підвищенню ефективності витрачання коштів на їхнє надання. Втім, необхідною умовою дієвості такого варіанту адресування пільг є розробка чітких критеріїв набуття права на пільги без можливості їхнього надання за спеціальними рішеннями органів влади, що унеможливить прояви корупції. В іншому випадку ефект від проведення реформи буде мінімальний.

Серед перспективних інструментів фінансового регулювання доходів населення слід також згадати фінансові стимули для суб'єктів господарювання, які практикують благодійницьку діяльність. У країнах з ліберальною ідеологією (США, Японія) соціальна активність бізнесу сприймається суспільством більш позитивно, ніж існування державної системи соціального забезпечення. Втім, в Україні благодійницька діяльність не має належного розвитку, що пояснюється наявністю багатьох стримуючих обставин, а саме: недостатній контроль з боку державних органів до фінансових результатів роботи благодійних організацій; ускладнені процедури митного оформлення гуманітарної допомоги, зумовлені відсутністю чітких критеріїв зарахування до її складу певних товарів; відсутність законодавчого регулювання масових заходів із залучення коштів; відсутність для благодійних організацій можливості одержання податкового кредиту з податку на додану вартість, що значно збільшує їхні витрати і є головним стримуючим чинником благодійництва; обмеження для фізичних осіб можливості отримати податкових кредит у зв'язку з благодійністю; встановлення мінімального та максимального розміру благодійного внеску, який дає право на податковий кредит; безальтернативна прив'язка підтримки благодійності до наявності прибутку в конкретному році. Вирішення цих питань створить передумови для активізації благодійницької діяльності в нашій державі та розв'язання багатьох соціальних проблем.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можемо констатувати, що фінансовий інструментарій регулювання доходів населення дуже різноманітний та об'єднує методи прямого та непрямого впливу. Ефективність застосування фінансових інструментів регулювання доходів залежить від багатьох чинників: макроекономічної ситуації в державі, історичних особливостей, менталітету населення та ін. Непродумана політика регулювання доходів може не лише поглибити наявні диспропорції у їхньому формуванні, але й генерувати цілий спектр інших негативних явищ

економічного характеру – від розкручування інфляції, девальвації національної грошової одиниці до загального падіння темпів економічного розвитку. Зважаючи на це, впровадження фінансових інструментів у практику регулювання доходів населення вимагає глибокого попереднього вивчення та аналізу можливих наслідків. Лише за таких обставин фінансове регулювання доходів населення буде досягати його призначення, а саме забезпечення стійкого зростання доходів громадян та справедливого перерозподілу і, в кінцевому підсумку, – підвищення суспільного добробуту.

Список використаної літератури

1. Андрусенко Г. О. Державне регулювання макроекономічними процесами: Опорний конспект лекцій / Г. О. Андрусенко, Г. І. Мостовий. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2003. – 168 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
3. Гончарова С. Інструментарій державного регулювання доходів найманих працівників [Електронний ресурс] / С. Гончарова, А. Семенченко. – Режим доступу: [http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій\(3\).pdf](http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій(3).pdf)
4. Гордієнко Л. Модель регулювання доходів населення / Л. Гордієнко // Схід. – 2010. – № 4 (104). – С. 24-30.
5. Гордієнко Л. А. Фінансове регулювання доходів населення : дис. канд. екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Л. А. Гордієнко. – Л. : ЛНУ імені І. Франка, 2011. – 213 с.
6. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / за ред. Ю. Немеца, Г. Райта. – К. : Основи, 1998. – 542 с.
7. Доходи і заощадження в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина та М. Савлука. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 406 с.
8. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / [відп. ред. С. В. Мочерний та ін.]. – К. : Видавничий центр “Академія”. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
9. Зеленський А. В. Фінансове регулювання аграрного сектору економіки України : дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / А. В. Зеленський. – К. : ДВНЗ “КНЕУ імені В. Гетьмана”, 2016. – 224 с.
10. Кравченко Л. А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 / Л. А. Кравченко. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 18 с.
11. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Л. : Вид-чий центр Львівського ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 608 с.
12. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист [Текст] : навч. посіб. із соц. політики / Е. М. Лібанова, О. М. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 494 с.
13. Макарова О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методики розробки та оцінки : монографія / О. Макарова. – К. : Ліра-К, 2004. – 328 с.
14. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К. : Вища шк., 2008. – 165 с.
15. Мацьків В. Теоретичні основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб’єктів господарювання [Електронний ресурс] / В. Мацьків // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8(1). – Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1/Мацьків.pdf>.
16. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін ; – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
17. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
18. Семенченко А. Удосконалення механізму державного регулювання доходів населення / А. Семенченко // Бізнес Інформ. – 2016. – № 5. – С. 51-56.
19. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з’ясування ступеню нужденності заявників : огляд літератури / І. Сініцина. – К. : CASE-Україна: ЦСЕД, 2011. – 46 с.
20. Федірко Н. В. Державне регулювання доходів населення в Україні : дис. канд. екон. наук: 08.02.03. – К., 2006. – 207 с.
21. Финансы : учеб. / А. Г. Грязнова, Е. В. Маркина, М. Л. Седова и др. ; под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2012. – 496 с.
22. Фінанси : підруч. / С. І. Юрій [та ін.] ; ред. С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

23. Фінансові важелі подолання бідності в Україні : монографія [О. П. Кириленко, І. І. Білоус, Б. С. Малиняк та ін.] ; за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 432 с.
24. Холод Н. М. Розподіл та перерозподіл доходів населення в перехідних економічних системах : автореф. дис ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Н. М. Холод. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 32 с.
25. Холод Н. Фінансові інструменти державного регулювання доходів населення / Н. Холод // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 483-488.
26. Чому українці не можуть грати на міжнародних біржах: думки експертів [Електронний ресурс] // Інтернет-портал “Телеканал новин 24”. – 2017. – 31 січня. – Режим доступу: http://24tv.ua/chomu_ukrayintsi_ne_mozhut_grati_na_mizhnarodnih_birzhah_dumki_ekspertiv_n776646?fshare.
27. Fox L. (2003). Safety nets in transition economies: a primer. Social Protection Discussion Paper, №3060, World bank, Washington, DC.

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2017

Прийнята до друку 22.02.2017

THE ORETICAL FRAMEWORKS OF POPULATION INCOME FINANCIAL REGULATION

V. Horyn

Ternopil national economic university

The article elucidates theoretical aspects of population income financial regulation. It is advisable to define it as an integrated system of financial methods, instruments and tools of meaningful influence upon their formation and distribution processes. The main purpose of population income financial regulation is to ensure their sustainable growth and optimal proportions of distribution.

It is proved that the population income financial regulation can be viewed in several ways: according to temporal and organizational characteristics, the tendencies, social classes, the nature of impact etc. The policy of population income financial regulation should be built on the basis of principles listed as follows: of scientific approach, of strategic orientation, of minimum necessity, of coordinated interests, of maximum objectification (elimination of the subjective factor) is determined.

The instruments of population income financial regulation are characterized. To distinguish them as direct and indirect instruments of regulation is proposed. Direct regulation involves direct impact on the factors that determine the amount and structure of income of different social groups (adjusting minimum wages, social benefits and privileges, improving population tax incomes, etc.). Indirect regulation provides the impact on population income through stimulating economic agents involved in certain actions (financial preferences for entities that provide employees a broad “social benefits package”, high salary payment, charity engagement).

In its procedural aspect population income financial regulation can be defined as a set of dialectical successive management phases including: analytical (dynamics assessment and income structure, the factors that affect them); preparatory (selection of the most effective means of financial influence on income formation and distribution); operational (direct regulation of population income applying financial leverages and tools).

The most common financial instruments of population income regulation are considered. The problematic aspects of their application are indicated.

Key words: financial regulation, population income, regulatory instruments, regulatory principles, personal income tax, social transfers.